

Kulturhistorisk inventering av Hålda kyrkogård

Kulturhistorisk dokumentation och bevarandeprogram

Denna rapport är framtagen av bebyggelseantikvarier Henrik Ogstedt och Helena Berggren på uppdrag av Solberga kyrkliga samfällighet
Text: Henrik Ogstedt och Helena Berggren
Fotografier: Där inget annat anges Ogstedt Antikvarie
Omslagsbild: Hålda kyrkas stigport 1919

FÖRORD

Solberga kyrkliga samfällighet har beslutat att genomföra kulturhistoriska kyrkogårdsinventeringar av församlingens kyrkogårdar. Inventeringen genomfördes under vintern 2006 och våren 2007 och resulterade i en rapport innehållande en kulturhistorisk dokumentation och ett bevarandeprogram.

Denna rapport behandlar Hålda kyrkogård och är skriven i samband med inventeringen. Rapporten med bevarandeprogram syftar till att ge en översiktlig bild av kyrkogårdens historiska utveckling, nuvarande gestaltning och kulturhistoriska karaktär. Syftet är att rapporten ska utgöra underlag för församlingen i en framtida förvaltning av kyrkogården och de kulturhistoriska värden denna innehar.

Planen är antagen _____ *enhet/datum*

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

I. INLEDNING	7
Bevarandeprogrammets författare och ansvarig handläggare.....	7
Den kulturhistoriska dokumentationen och bevarandeprogrammets syfte.....	7
Rapportens disposition.....	7
Bevarandeprogrammets status i församlingen/samfälligheten.....	7
II. KULTURHISTORISK INVENTERING OCH BEVARANDEPROGRAM - METODBESKRIVNING	8
Inventering - metodbeskrivning.....	8
<i>Kulturhistorisk inventering av kyrkogården</i>	8
<i>Kvartersinventering</i>	8
<i>Selektiv gravinventering</i>	8
<i>Vegetation</i>	9
<i>Fotografering</i>	9
<i>Arkiv</i>	9
<i>Tidigare undersökningar</i>	9
Bevarandeprogram - metodbeskrivning.....	10
<i>Kulturhistorisk värdering</i>	10
<i>Disposition av bevarandeprogram</i>	10
<i>Uppföljning och framtida åtgärder</i>	11
III. HÅLTA KYRKA OCH KYRKOGÅRD - HISTORIK.....	12
Historik	12
Hålda socken – en historisk översikt	12
<i>Hålda (f. Holta) socken</i>	13
Hålda kyrka – en historisk översikt.....	15
Hålda kyrkogård – en historisk översikt.....	18
Hålda kyrka och kyrkogårds placering och närmsta omgivning	24
Hålda kyrka.....	24
Beskrivning av dagens kyrkogård	24
<i>Kyrkogårdens omgärdning och entréer</i>	25
<i>Gravvårdar</i>	26
<i>Planform och gångvägar</i>	27
<i>Vegetation</i>	27
<i>Belysning</i>	28
<i>Redskapsplatser</i>	28
<i>Byggnader i anslutning till kyrkogården</i>	29
SAMMANDRAG	30
Kyrkogården.....	30
Gravvårdar	30

VI. KULTURHISTORISK KARAKTÄRISERING – HÅLTA KYRKOGÅRD	31
.....
Kyrkogården som helhet	31
Gravvårdar	31
VII. BEVARANDEPROGRAM - HÅLTA KYRKOGÅRD	32
Riktlinjer för kyrkogården som helhet.....	32
Riktlinjer för de enskilda delarna och dess gravvårdar	33
Kategorisering av gravvårdar.....	34
<i>Kategoriserade gravvårdar i sammandrag</i>	34
<i>Gravkarta med kategoriserade gravvårdar</i>	35
Riktlinjer för varje enskilt kvarter och dess gravvårdar.....	36
Gamla kyrkogården	36
<i>Kulturhistorisk bedömning av gamla kyrkogården</i>	36
<i>Kategori 1: Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde</i>	36
<i>Kategori 2: Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar</i>	36
<i>Kategori 3: Representativa eller miljöskapande gravvårdar</i>	37
Nya kyrkogården.....	39
<i>Kulturhistorisk bedömning av nya kyrkogården</i>	39
LITTERATUR OCH KÄLLFÖRTECKNING	40
Otryckta källor	40
<i>Informanter</i>	40
<i>Arkivmaterial</i>	40
<i>Kartor</i>	40
<i>Fotografier och illustrationer:</i>	40
<i>Övriga otryckta källor</i>	41
Tryckta källor.....	41
<i>Artiklar</i>	41
<i>Litteratur</i>	41
<i>Lagstiftning</i>	42
BILDER	43
Bildförteckning.....	43
BILAGOR	44
Bilaga 1. Inventeringsblankett: Översiktlig inventering av kyrkogården.....	44
Bilaga 2. Inventeringsblankett: Kvartersinventering	47
Bilaga 3. Inventeringsblankett: Selektiv gravvårdsinventering	49

I. INLEDNING

Bevarandeprogrammets författare och ansvarig handläggare

Denna rapport är skriven under våren 2007 av bebyggelseantikvarier Henrik Ogstedt och Helena Berggren på uppdrag av Solberga kyrkliga samfällighet.

Rapporten med tillhörande inventeringsmaterial finns tillgängligt i Solberga pastorats arkiv, Jörlanda

Den kulturhistoriska dokumentationen och bevarandeprogrammets syfte

Syftet med den kulturhistoriska dokumentationen och bevarandeprogrammet är:

- att genom beskrivningar och fotografier grundligt dokumentera kyrkogården
- att redogöra för kyrkogårdens historiska utveckling
- att göra en kulturhistorisk bedömning av kyrkogården och precisera vilka kulturhistoriska värden kyrkogården innehar
- att utgöra ett underlag för församlingens fortsatta förvaltning av kyrkogården
- att utgöra ett kompletterande underlag till upprättad vård- och underhållsplan
- att för församlingen skapa en översikt över kyrkogårdens olika delar vid kontakten med gravrättsinnehavare, exempelvis vid borttagandet av en gravvård eller vid upprättandet av nya gravrätter
- att utgöra ett underlag vid kontakten mellan församlingens och olika myndigheter vad gäller gravrättsinnehavarens och församlingens ansvar och rättigheter

Rapportens disposition

Rapporten har följande disposition:

- **I.** Inledning med uppgifter om rapportens författare och ansvarig handläggare, rapportens syfte samt bevarandeprogrammets status i församlingens/samfällighetens förvaltning.
- **II.** Metodbeskrivning för den kulturhistoriska inventeringen och upprättandet av bevarandeprogrammet med bl.a. en förklaring till klassificeringen av gravvårdar.
- **III.** Historik med en kort historisk beskrivning av Hålda kyrka och kyrkogård.
- **IV.** En beskrivning av Hålda kyrkogård för att ge en översikt över kyrkogårdens utseende och karaktär.
- **V.** En beskrivning i sammandrag av Hålda kyrkogårds historik och dagens kyrkogård.
- **VI.** En kulturhistorisk karaktärisering där Hålda kyrkogårds kulturhistoriska värden beskrivs.
- **VII.** Bevarandeprogram med riktlinjer för kyrkogården som helhet samt dess enskilda kvarter och gravvårdar. Här anges de gravvårdar som anses bevarandevärda ur kulturhistorisk synpunkt.

Bevarandeprogrammets status i församlingen/samfälligheten

- **Datum för antagande** _____
- Vid ett antagande av bevarandeprogrammet i *skall* bevarandeprogrammet utgöra underlag för församlingens fortsatta förvaltning av kyrkogården, vid kontakten med gravrättsinnehavare och myndighet i tillståndsfrågor samt vid frågor gällande gravrättsinnehavarens och församlingens ansvar.
- Bevarandeprogrammet uppdateras ca vart 12:e år

II. KULTURHISTORISK INVENTERING OCH BEVARANDEPROGRAM - METODBESKRIVNING

Inventering - metodbeskrivning

Den metod som använts under inventeringen baseras på Riksantikvarieämbetets riktlinjer som sammanställts i *Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser* (1985, 1990) och Centrala gravvårdsstyrelsens föreskrifter för kyrkogårdsinventeringar (1998).

Undersökningen har avgränsats till att behandla områdena innanför kyrkogårdens omgärdning. Kyrkogården och dess närmsta omgivningar beskrivs översiktligt i avsnittet ”*Beskrivning*”. Den tidsmässiga avgränsningen bakåt i tiden är satt till så långt som det finns tillgängligt arkivmaterial.

Samtliga uppgifter som tas fram under inventeringen nedtecknas på särskilda blanketter vilka i digital form kan länkas till gravboken.

Kulturhistorisk inventering av kyrkogården

Första steget i inventeringen var att göra en översiktlig beskrivning av kyrkogården och dess närmaste omgivning. För att kunna ge en övergripande beskrivning av kyrkogården som helhet har kyrkogårdens omgivning, omgärdning, struktur och former inventerats och jämförts med arkivaliska källor. Under inventeringen studeras kyrkogården som helhet, dess läge i landskapet, omgärdning, ingångar, vegetation, planform, gångsystem och byggnader. En beskrivning och kulturhistorisk karakterisering görs av kyrkogården. Uppgifterna nedtecknas under fältarbetet på blanketten ”*Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar*”. (*Bilaga 1*)

Kvartersinventering

Vid *kvartersinventering* registreras uppgifter om kyrkogårdens fält och dess gravvårdar. Under inventeringen behandlas omgivning, omgärdning, ingångar, vegetation, planform, gångsystem, nutida utseende och gravvårdstyper samt byggnader och eventuella fornlämningar. Syftet är att beskriva kyrkogårdens kvarter var för sig och ge en heltäckande bild av kyrkogårdens olika delar. En kulturhistorisk bedömning av respektive kvarter utförs vilken kommer att ligga som grund för bevarandeprogrammet.

Varje kvarter redovisas översiktligt i rapporten och gravkartor över kvarteren, blanketter och fotografier samlas kvartersvis. Uppgifterna nedtecknas under fältarbetet på blanketten ”*Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar Fältinventering /Kvartersinventering.*” (*Bilaga 2*)

Selektiv gravinventering

Kvartersinventeringen kompletteras av en *selektiv gravinventering*, där gamla, unika, tidstypiska eller representativa gravar väljs ut för grundligare dokumentation. Syftet är att visa och förtydliga bevarandevärda gravvårdar inför framtida ändringar på kyrkogården.

Urvalet i den selektiva gravinventeringen baseras på följande kriterier:

- gravvårdar med tidstypisk utformning/representativt snitt
- alla gravvårdar tillverkade före 1850
- gravvårdar med speciell konstnärlig/arkitektonisk utformning
- gravplatser av person- eller lokalhistoriskt intresse
- alla gravvårdar av gjutjärn och i trä
- alla gravvårdar med järndetaljer

Registreringen utförs på blanketten "*Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar - Gravanordningar*" med beskrivning, skiss och/eller fotografier. (*Bilaga 3*) Blanketterna sorteras i pärmar under respektive kvarter.

Vegetation

Kyrkogårdens vegetation har mycket översiktligt berörts i inventeringen. I huvudsak har de trädslag och buskar som har ett dominerande inslag på kyrkogården registrerats. Beträffande varje enskild gravvård, har inga typer av planteringar nämnts, utom i de fall där planteringen har ett större värde för gravvårdens gestaltning eller bedöms vara av äldre slag till exempel buxbom eller sedum.

Registreringen görs på de blanketter som används under kvartersinventering och selektiv gravinventering.

Fotografering

All fotografering i samband med inventeringen är gjord digitalt. Dessa filer finns i Solberga kyrkliga samfällighets arkiv i Jörlanda tillsammans med övrigt inventeringsmaterial.

Arkiv

Inventeringen inleddes med arkiv- och litteraturstudier där historiska uppgifter tas fram i litteratur och arkiv. Ekonomiska och topografiska kartor samt äldre planer över kyrkogården och gravkartor har studerats. Även handlingar rörande kyrkogården till exempel visitationsprotokoll vid biskopsbesök, sockenstämmoprotokoll, äldre inventeringar, handlingar rörande ändringar av kyrka och kyrkogård, förordningar över gravarnas utformning samt fotografier har studerats. Följande arkiv har använts i arbetet:

- ◆ Antikvariskt Topografiskt Arkiv (ATA) i Stockholm
- ◆ Landsarkivet i Göteborg
- ◆ Lantmäterimyndighetens arkiv Gävle, www.lantmateriet.se
- ◆ Solberga kyrkliga samfällighets arkiv, Jörlanda
- ◆ Hålda kyrkoarkiv, Jörlanda

Tidigare undersökningar

Inga kulturhistoriska inventeringar av Hålda kyrkogård har tidigare utförts.

Bevarandeprogram - metodbeskrivning

Målet med inventeringen är att utforma ett bevarandeprogram som visar vad som bör bevaras och hur man ska vårda och bevara de kulturhistoriska värdena på kyrkogården.

Kulturhistorisk värdering

Under inventeringen görs en bedömning av vad som är kulturhistoriskt värdefullt på kyrkogården. Vid upprättandet av ett bevarandeprogram bör man understryka de kulturhistoriska värden som kyrkogården innehar. Utifrån en samlad karaktärisering av kyrkogården och en samlad historisk bild över trakten och kyrkogården görs en kulturhistorisk värdering.

De värden som skall bevaras är tydliga, avläsbara spår som förmedlar information och upplevelse till betraktaren. Ur bevarandenaspekt är det av stor vikt att bevara kyrkogårdens karaktär och dess innebörd till kommande generationer. Man bör även ha i åtanke att kyrkogården är en levande miljö som brukas och utvecklas och har därav ett s.k. kulturvärde.

Disposition av bevarandeprogram

Bevarandeprogrammen för Hålda kyrkogård är uppdelade i olika avsnitt. Under rubriken ”*Riktlinjer för kyrkogården som helhet*” nämns de delar av kyrkogården som bedöms som väsentliga att bevara ur kulturhistorisk synpunkt. Samt vad man i förvaltningen och vid eventuella ändringar på kyrkogården bör ta hänsyn till.

Under rubriken ”*Riktlinjer för de enskilda delarna och dess gravvårdar*” utformas generella rekommendationer för samtliga delar av kyrkogården och gravvårdar. Samt vad man vid ändringar såsom tillskott av nya gravvårdar bör ta hänsyn till. Därefter utarbetas bestämmelser för varje enskilt kvarter. Under respektive del nämns även de gravvårdar som valts ut under gravvårdsinventeringen.

De under inventeringen utvalda gravvårdarna delas in i *kategorierna 1, 2 och 3*. De aktuella gravvårdarna nämns med gravnummer och en kort motivering under respektive kategori.

Kategori 1 ”*Gravvårdar med ett högt kulturhistoriskt värde*” är de gravvårdar som har ett högre kulturhistoriskt värde som uppfyller kriterierna för att bli upptagna som kyrkliga inventarier enligt kulturminneslagen fjärde kapitel, 19 §. Dessa gravvårdar får inte förvanskas eller flyttas från platsen där de sedan gammalt hör hemma. Samråd bör ske med antikvarisk myndighet vid eventuella ändringar eller vid underhållsåtgärder. De gravanordningar som inte redan finns upptagna som kyrkliga inventarier på inventarielistan bör upptagas på den samma.

Kategori 2 ”*Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar*” är de gravvårdar som antingen har ett stort miljöskapande värde, är representativa för sin tidsperiod, konsthistoriskt eller stilhistoriskt värdefulla, utförda i en särskild teknik eller material, försedda med bevarandevärda detaljer eller har ett person- eller lokalhistoriskt värde. Dessa gravvårdar får inte avlägsnas från befintlig plats eller väsentligt ändras.

Kategori 3

Gravvårdar i kategori 3 är överlag representativa för sin tidsperiod och har ett miljöskapande värde eller har ett konstnärligt värde. I kategorin finns även gravvårdar från 1900-talets andra hälft fram till idag representerade. Kategori 3 bör om möjligt inte avlägsnas från befintlig plats och bör inte väsentligt ändras vad gäller utformning, dekor och omgärdning. Gravvården kan återupplåtas. Ny inskription bör utföras på ett tidstypiskt sätt vad gäller bearbetning.

Under ovan nämnda rubriker kan det förekomma att gravvårdar som är borttagna från sin ursprungliga plats omnämns. I dessa fall bör gravvården återplaceras på kyrkogården. Riktlinjer för detta anges under respektive gravvård och under rubriken ”*Riktlinjer för kyrkogården som helhet.*”

Uppföljning och framtida åtgärder

Det är av stor betydelse ur bevarandesynpunkt, att bevarandeprogrammet efterlevs och uppföljs av olika åtgärder. Kyrkogårdsförvaltaren har genom bevarandeprogrammet fått de kulturhistoriska värdena preciserade. Detta tillsammans med upprättad vård- och underhållsplan underlättar i sin tur vården och bevarandet av kyrkogården så att dess kulturhistoriska värde inte minskas.

Framtida ändringar och åtgärder på kyrkogården bör noteras och dokumenteras av förvaltaren. Detta gäller vid åtgärder som har en större inverkan på kyrkogårdens gestaltning eller enskilda objekt av kulturhistoriskt värde, till exempel vid borttagning av en gravvård eller restaurering av en gravsten. Även markarbeten bör noteras och i vissa fall dokumenteras, till exempel vid lagning av murar, uppförandet av nya byggnader på kyrkogården eller vid väsentliga ändringar av vegetation. En fotodokumentation bör utföras vilken tillsammans med relevanta anteckningar ska finnas tillgängliga i församlingens arkiv. Vid väsentliga ändringar av kvarter eller gravvårdar som ingått i den selektiva inventeringen, bör noteringar göras och bifogas till aktuell inventeringsblankett.

Håлта (f. Holta) socken

I kapitel 15 av Axel Emanuel Holmbergs *Bohusläns historia och beskrifning* finns en beskrivning av socknen under 1800-talet. I denna text nämns människor och platser som representeras på kyrkogården.

Om socknens placering och karaktär:

”Denna socken, liggande söder om Solberga, utgöres af Nordre härads sydligaste del, och skiljes ifrån Thorsby och Lycke af en låg bergssträckning. Marken här är mera couperad och skaplynnnet mera Bohuslänskt än i de andra socknarne. den wigtigaste dalen öppnar sig innanför Lökebergskilen emot Holta kyrka och är ganska bördig. Några hemman hafwa sandig jordmån. Löfskog finnes här och der, men till obetydlighet.”

Om säteriet Gullbringa och flera av dess ägare, bland annat Johan Rafstedt som vilar på kyrkogården med sin familj (Gamla kyrkogården, grav nr 33) står följande:

”En fjerdedels mil ifrån stranden ligger det wackra säteriet Gullbringa, 2 m:tal. Efter traditionen skall Gullbringa erhållit sitt namn af drottning Margaretha, som här återfick ett guldsmycke, det hon mistat wid Tjufkil, hwars namn äfwenledes skall erinra om denna tilldragelse. Det tillägges, att den lycklige återbringaren af guldet fick af drottningen i belöning Gullbringa gård. Egendomen war af krononatur till 1683, då öfwerinspectoren E. Hallenberg genom byte erhöill säterifrihet derpå. I början af 1600-talet säges Gullbringa af en Jöran Henriksson. Efter ofwannämnde Hallenberg kom det till friherrliga Köhlerska släkten, och dess sednaste ägare hafwa warit grosshandl. S. Schütz, Ostind. sjöcapt. H. Claesson, en hr Wendel, grosshandl. B. Almfeldt och nuwarande H:r Johan Rafstedt.”

Om Övre Restad, ett hemman som nämns på ett flertal gravstenar.

”Öfra Restad, 1 mantal, f. d. Trumslagareindelning, ett litet men godt hemman, utsår omkring 20 tunnor och har ett par torp. Håлта Annexgård, 112 mantal, Prestenkesäte, har jordmån af wexlande sand och lera, dock mest af det förra slaget, utsår omkring 12 tunnor och äger god löfskog af björk och bok.”

Om Håлта kyrka står följande.

”Håltas lilla anspråklösa kyrka ligger till höger om wägen, som från Tjufkil leder till Kongelf. De inåt lutande murarne wittna om en ansenlig ålder, ehuru kyrkans gamla form blifwit i sednare tider ändrad till likhet med de andras i pastoratet.”

”Predikstolen är ibland de enklaste. Altartaflan föreställer i oljemålning af den korstfäste, omkring hwilken två manliga och lika många qwinliga figurer i 17:de seklets drägt föreställas knäböjande. Derutider läses: ”Tabula hæcce in Dei gloriam a Stenone Petreo Inladiæ et universi Territorii Bahusie Inspectore data et donata est a partu Virgineo 1672”. De knäböjande personerna föreställa otwifwelaktigt gifwaren sjelf med sin hustru och båda barn.”

”Öfwer en i koret befintlig graf, som innesluter några medlemmar af v. Köhlerska ätten, nedhänger ett sorgbanér, som på ena sidan föreställer ett adligt wapen och på den andra förer denna inskrift: ”Här under hwilar Kongl. Maj:ts fordom trotjenare och Ryttmästare under högstsallig Hennes Kongl. Riiks änkedrottningens lif Regemente, wälboren Johan Friedrich Richard, född åhr 1687 d. 29 Junii uti stiiift Bremen och i Herranom afsomnat på stora Risby 22 Aug. 1731, sedan han i förut framfarne kriget haft den nåden följa högstsallig hans Maj:t Konung Carl 12 och bewistat åtskilliga fältslag och actioner”.

2007 upprättas ett åtgärdsprogram för konservering och iordningställande av denna sorgfana.²

² Informant 3

”Uti tornet, hwars nedra hälft är uppförd af sten och resten af trä, ligger en grafsten, på hwilken läses: ”Her vnder liger begravnen S. Mand Ole Andersøn fod i Kongele af erlige egne foreldr, døde i Vefrøen af pest den 12 Augusti Anno 1654, efter hans begirin for hans trothienest i hans vngdom her Hans Rasmussen lod denne hans begravelse bekoste. Memento mori, hodie mihi eras tibi. A. S. S.” Det enda kyrkan föröfrigt har att uppwisa, är en wäl arbetad dopfont af tälgsten. I tornet hänga två klockor. Hålda kyrka målades 1780 på bekostnad af dåwarande ägaren till Gullbringa S. Schütz.”

Om Hålda kyrkogård och andra religiösa platser i socknen står:

”På kyrkogården står en prydlig solwisare af sten, hidskänkt af nuwarande ägare till Gullbringa. Densamme har låtit för sig och familj uppföra en större murad graf på norra sidan om kyrkan. med flera mindre. Twenne dylika finnas i Öfra Risby kohage och på Bäckehwarfs ägor, hwarjemte man wet omtala, att ett större antal ”stastenar” förr stått wid Wäfran, men i sednare tider blifwit bortförda.”

Avspeglingar av socknens historia på kyrkogården

Genom att studera gravvårdar med inskription kan man avläsa delar av Håltabygdens historia. Gravvårdarna berättar i olika utsträckning om invånarna som levt och verkat i bygden. Med hjälp av titlar och gårdsnamn kan man avläsa vilka släkter, enskilda personer vilka har varit verksamma i bygden. I texten om Gullbringa nämndes tidigare familjen Rafstedt vars grav finns på Hålda kyrkogård. I häfte sammanställt av Sven Eriksson, med överskiftan Rafstedt på gullbringa beskrivs följande.

Gullbringa ägdes mellan 1831-1902 av två besläktade familjer, Rafstedt och Snygg. Johannes Rafstedt föddes på Tjörn 1795 och som ung flyttade han till Göteborg för att ta anställning som butiksbiträde. Han får senare, 26 år gammal, rätten att bedriva handel. 1826 gifter han sig med Charlotta Christina Billström, äktenskapet blir barnlöst men de har en fosterdotter, Johannes brorsdotter Carolina. 1831 köper Johannes Gullbringa tillsammans med en kompanjon. Efter några år blir makarna Rafstedt ensamägare till egendomen.

Johannes och Charlotta hade ett stort socialt engagemang och donerade stora summor till människor som hade det sämre ställt. De hade också ett djupt engagemang i kyrkan. De har bland annat skänkt soluret som står på kyrkogårdens södra del och en nattvardskalk i silver. I makarnas testamente efterlämnades summor till både fattiga och kyrkan.

Carolina Rafstedt gifte sig med Bengt Snygg och tog över Gullbringa efter makarna Rafstedts död. Bengt Snygg var murare och aktiv i byggnadskommite när Hålda folkskola uppfördes. Det är också tack vare Bengt Snygg som två adliga sorgebanér från 1600-talet finns kvar. De har idag restaurerats och finns på Göteborgs stadsmuseum.

Bild 2 Familjen Rafstedts grav

Hålda kyrka – en historisk översikt

Hålda kyrka är byggd mellan 1100 och 1250 i romansk stil. Av den ursprungliga byggnaden återstår stora murpartier i långhusets västra del. Enligt en tidningsartikel från 1951 lär kyrkan vara uppförd på eller intill en uråldrig kultplats.³ Kyrkan fick predikstol under 1600-talets första hälft, och altartavla 1672. Antagligen byggdes även bänkar, och en läktare på 1690-talet. 1697 målas interiören av målaren Niclas Michelsson.⁴ 1744-45 förlängdes kyrkan mot öster med ett tresidigt kor och samtidigt gjordes fönsteröppningarna större. 1751 byggs det nuvarande innertaket och 1762 byggdes ett torn med överdel av trä.⁵ Innan dess fanns en klockstapel vid Hålda skola. Timret från stapeln skall ha använts i tornbygget.⁶ 1882 lades ett skiffergolv in och kyrkan målades om interiört. 1895 beslutade sig församlingen för att ta upp fönster ovanför läktaren och 1897 målades interiören om igen. 1904 breddas läktaren för att rymma ett orgelverk.⁷ Innan dess var ingången en port på södersidan. Tornets trädel var rödfärgad fram till 1896.⁸

Bild 3 Hålda kyrka 1919

Beslut om ny restaurering kom 1947, församlingen samlade ihop 160 000 kr och 1951 återinvigdes kyrkan av biskop Giertz. I samband med restaureringen ledd av arkitekt Axel Forsén, 1950 upptäckts och undersöks ett stort antal gravar under kyrkogolvet i Hålda kyrka. Detta i samband med att golvet i långhuset sänktes och tornporten breddades. Kyrkans torn fick vid detta tillfälle ett koppertak vilket ersatte ett tidigare papptak, och långhustaket fick nytt taktegel. Kyrkan stilrestaurerades och fick ett 1700-tals utseende. Inomhus byttes bänkarna ut, läktaren reducerades, ett nytt golv lades in och el drogs in. Ett antal gravstenar som stått lutade mot kyrkogårdsmuren placerades också i kyrkan.⁹ Kyrkan fick också sin nuvarande sakristia som är placerad norr om

³ ATA, Hålda, tidningsartiklar

⁴ Bebyggelseregistret – Riksantikvarieämbetet - Internet

⁵ Ibid.

⁶ Informant I

⁷ Bebyggelseregistret

⁸ Ibid.

⁹ ATA, Hålda, Tidningsartiklar

långhuset i öster. Innan dess var sakristian anordnad inne i kyrkan, bakom ett skrank vid predikstolen.¹⁰

Bild 4 Utgrävningen i samband med ombyggnaden

Bild 5 Kistor i gravkammaren under koret

På bilderna nedan syns kyrkans ändrade utseende efter restaureringen 1950-1951.

Bild 6 Hålda kyrka 1946

Bild 7 Hålda kyrka 1956 med den nybyggda sakristian

På foton från 40-talet finns två mindre kvadratiska fönster precis under takfallet på norra och södra långhusväggarna, dessa fönster finns inte längre kvar. Antagligen murades de igen i samband med restaureringen på 50-talet.

Bild 8 Hålda kyrka 1946, med kvadratiskt fönster

Bild 9 Hålda kyrka 2006, utan läktarfönster

1967 besiktigar biskop Giertz den restaurerade kyrkan i Hålda. I en tidningsartikel står ”Intressant och värdefull fann biskopen även orgelfasaden trots att den byggdes om så sent som 1902, fasaden

¹⁰ Svenskkyrkan – Internet

är nämligen ritad speciellt för Hålda kyrka av den berömde arkitekten Ragnar Östberg mer känd som skaparen av Stockholms stadshus”.¹¹ 1968 installeras elektrisk klockringning i kyrkan.¹²

I kyrkan finns en altartavla från 1672 tillverkad av bildhuggaren Hans Swant.¹³ Predikstolen är från tidigt 1600-tal och ett triumfkrucifix från 1520 samt en dopfont från 1200-talet har bevarats.¹⁴ Enligt Josef Axelsson som 1983 ger ut en skrift genom Solberga Hembygdsförening är två av Håldas kyrkklockor medeltida och den tredje är från 1964.¹⁵

Bild 10 Kyrkorummet tidigt 1900-tal

Bild 11 Kyrkorummet 2007

1980 behandlas kyrkofasaden och 1983 tilläggsisoleras kyrkan.¹⁶ 2006-2007 genomförs yttre reparationer av fasaden.

2007 renoveras kyrkan invändigt. Måleriarbeten genomförs och bänkar tages bort nedtill i kyrkrummet för att ett nytt ljudbord skall få plats.¹⁷

¹¹ ATA, Hålda, tidningsartiklar

¹² Informant 1

¹³ Svenskakyrkan

¹⁴ Nationalencyklopedin nr 9

¹⁵ Axelsson, J. 1983

¹⁶ Bebyggelseregistret

¹⁷ Informant 1 och 2

Hålta kyrkogård – en historisk översikt

Hur länge Hålta kyrkogård använts som begravningsplats går inte att styrka med historiska uppgifter. Troligtvis har denna plats varit avsedd för gravplats ända sedan medeltid. Den äldsta delen av Hålta kyrkogård är belägen kring kyrkan. Den inhägnas av en stenmur med ingångar i söder och öster som ”flankeras” av putsade stenstolpar och i nordväst av en stiglucka från 1700-talet. Kyrkogården har utvidgats inom nuvarande murar 1851 och 1910.¹⁸ 1851 utvidgades kyrkogården åt norr och öster¹⁹ och 1910 utvidgas kyrkogården ca 15 m åt söder mot Nya landsvägen. Gamla landsvägen gick utmed kyrkogårdens östra mur. Bilden visar också att kyrkogården hade två entréer och att stor del av dagens grusgångar anlagts senare. 1914 i samband med utvidgningen av kyrkogården får församlingens hemmansägare köra grus och sten till bygget.²⁰

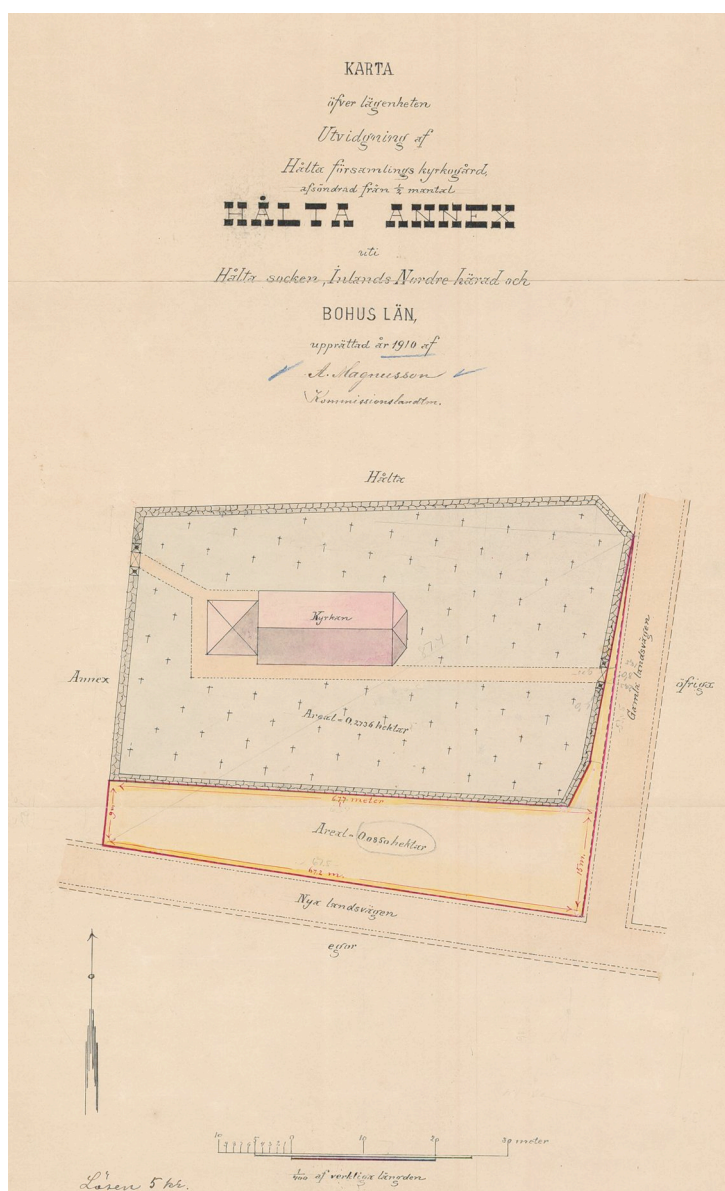

Bild 12. Kyrkogårdsutvidgningen 1910

¹⁸ ATA, Hålta kyrka

¹⁹ Nilsson, L. 1962. Stockholm, s.5

²⁰ Hålta kyrkoarkiv

På bilderna nedan syns tydligt att gamla kyrkogården var avsevärt mindre innan utvidgningen 1910 och att kyrkan omgavs av betes- och åkermark.

Bild 13. Kyrkogården före utvidgningen, tidigt 1900-tal

Bild 14. Kyrkogården före utvidgningen

Mitt på gamla kyrkogården står en solvisare av sten. Den skänktes 1849-54 av J. Rafstedt och hans maka på Gullbringa. 1936 beskrivs soluret i en tidningsartikel, reportern beskriver det då som delvis förfallet.²¹

Bild 15. Solur från 1849

På en ekonomisk karta upprättad 1934 ser man kyrkogårdens utsträckning och prästgårdens placering. Man kan även utläsa förändringar på byggnadsmängden i området. Gamla landsvägen syns endast som en mindre väg. Nya landsvägen anlades i början av seklet 1900. Kyrkogården omges av åkermark och en mindre väg leder fram till stigporten från skolområdet i nordväst.

Utanför kyrkogårdsmuren i nordöstra hörnet fanns länge stallar som tillhörde kyrkan, de revs innan 1950-talet. I början av 1950-talet borttages också en kolbod som fanns i kyrkogårdens nordöstra hörn. Den hade vid vissa tidpunkter också fungerat som likrum.²²

Bild 16 Ekonomisk karta 1934

Bild 17. Åkermark väster om kyrkan 1946

²¹ ATA, Håлта kyrka, Tidningsartiklar

²² Informant 1

Bild 20 Nya kyrkogården med skolbyggnaden i bakgrunden

1968 skall en magasinsbyggnad intill Hålda kyrkogård byggas om till bisättningsrum. Arkitekt John Samuelsson, Kungälv, anlitas och utarbetar olika idéförslag. Riksantikvarieämbetet finner ombyggnaden vara till fördel för kyrkogårdsmiljö.²⁵ Byggnaden ligger norr om nya kyrkogårdsdelen och får vid ombyggnaden putsade väggar, sänkt tak och ny port.

Bild 21 Magasinsbyggnaden 1946

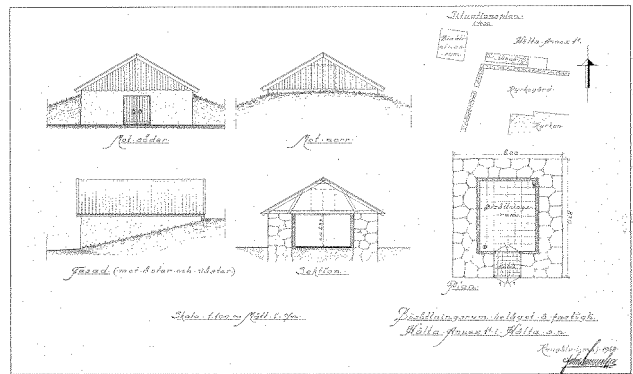

Bild 22 Ritning bisättningsrum 1968

1968 offereras en belysningsanläggning utanför Hålda kyrka. Tidigare har man haft en kabel ut från kyrkans fönster till lampor som hängde i träden.²⁶

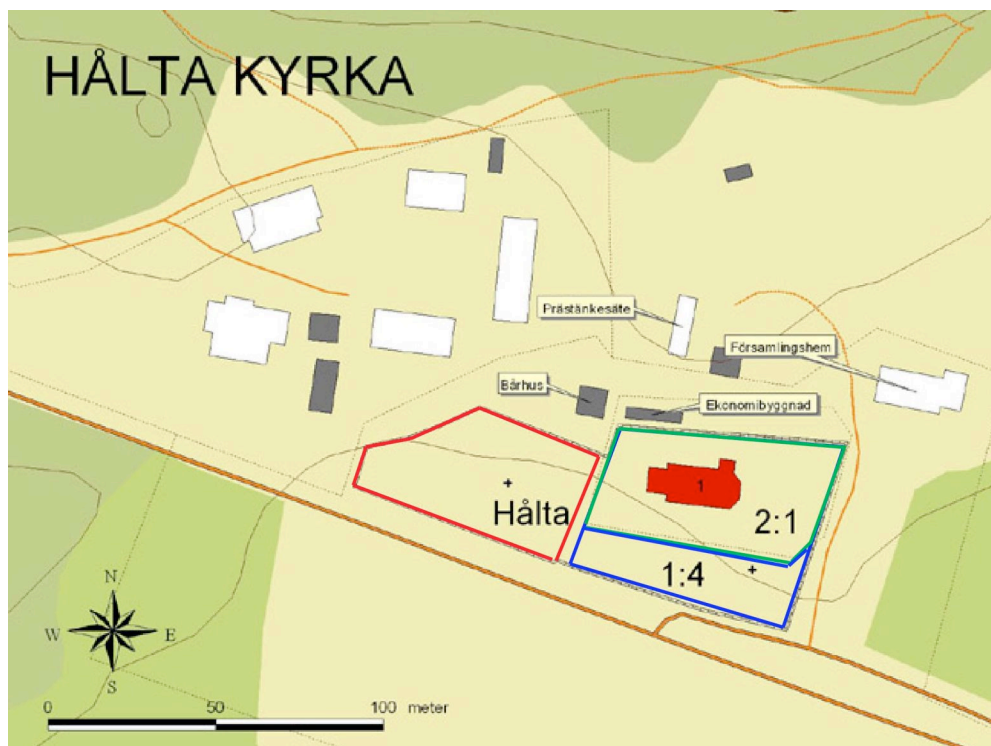
1991 avslår Länsstyrelsen i Göteborg och Bohuslän församlingens begäran om asfaltering av grusgångar på kyrkogården. I förklaringen skriver länsstyrelsen: "Kyrkogården inrymmer ett stort antal bevarade gravramar och äldre gravvårdar som tillsammans med mellanliggande grusytor bildar en helhetsmiljö med höga estetiska kulturhistoriska värden." Asfalt anses vara ett främmande inslag i kulturmiljön och begäran avslås.²⁷

²⁵ ATA, Hålda kyrka

²⁶ Hålda kyrkoarkiv

²⁷ ATA, Hålda kyrka

2002-2003 sker en om och tillbyggnad av församlingshemmet och i april 2005 får kyrkogården hårdgjorda gångar. Kyrkogårdsgrindarna renoveras 2007.²⁸

*Bild 23 Plankarta över Håлта kyrkogård (utvidgningsfaser).
Blå utvidgning gjordes 1910, röd utvidgning 1964. Den gröna delen visar kyrkogårdens utsträckning innan 1910. Hur den utvidgning som genomfördes på 1850-talet såg ut har inte kunnat fastställas.*

²⁸ Informant 3

IV. BESKRIVNING AV HÅLTA KYRKOGÅRD

Hålta kyrka och kyrkogårds placering och närmsta omgivning

Kyrkan och kyrkogården ligger på en höjd i Hålta vid Marstrandsvägen mellan Kungälv och Marstrand i Bohuslän. Mitt emot ligger Hålta naturreservat med betade ekhagar och bredvid ligger Hålta skola vars äldsta byggnad är från 1857.²⁹

Hålta kyrka

Hålta kyrka är en vitputsad enskeppig salskyrka med sadeltak och valmat torntak är placerad något norr om gamla kyrkogårdens mitt. Den byggdes troligen på 1100-talet i romansk stil men har byggts om i flera omgångar. På 1740-talet förlängdes den i öster med ett tresidigt kor och 1762 byggdes ett torn med överdel av trä. Kyrkan reparerades 1896 och restaurerades i början av 1950-talet. Äldre muröppningar är markerade i putsen. Kyrkan är i gott skick exteriört och interiört. Under våren 2007 pågår målningsarbeten interiört.

Bild 24 Hålta kyrkogård 2007

Beskrivning av dagens kyrkogård

Hålta kyrkogård består av två delar. Den Gamla kyrkogården kännetecknas av hårdgjorda gångar med grusad slityta, grova gravramar, gravstenar i granit och gräspartier. Mot norra och västra muren har gravhällar från 1600-1700-talen placerats och vid östra muren ligger ytterligare två. Även i kyrkans vapenhus finns äldre gravhällar, både i golvet och på väggarna. Under koret i kyrkan finns gravkammare med ett flertal kistor, dessa gravar är ej markerade i kyrkgolvet som idag är träbelagt.

Majoriteten av gravvårdarna på Gamla kyrkogården dateras först och främst till tiden från 1800-talets andra hälft fram slutet av 1900-talet. Gamla kyrkogården omges av en trädkrans med träd i olika åldrar. Kyrkogården sluttar mot söder.

²⁹ Kungälv/skola - Internet

Bild 25 Exempel på Gamla kyrkogårdens karaktär

Bild 26 Hällar från 1700-talet placerade mot mur

Nya kyrkogården har en helt annan karaktär, den består av en sammanhållen gräsyta omgärdad av grusgångar. Området avgränsas mot söder av en stenmur och två häckar i olika höjder. Och i väster och öster av stenmur och i norr av en häck. Nya kyrkogården omges inte av trädkrans och den delen nyttjas ännu inte till fullo, det finns fortfarande många lediga gravplatser.

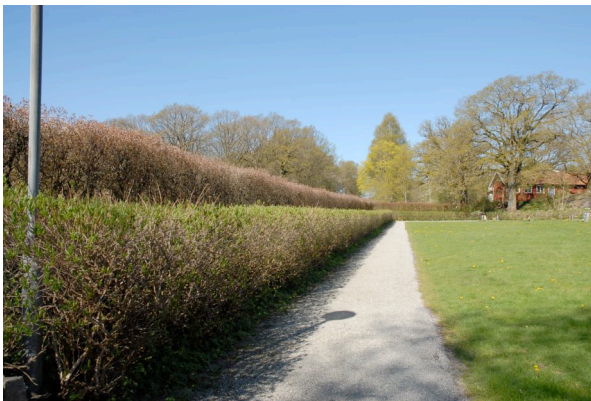

Bild 27 Häckar avgränsar mot söder

Bild 28 Nya delens karaktär

Kyrkogårdens omgärning och entréer

Kyrkogårdens gamla del omgärdas av en kallmurad mur i natursten och en trädkrans. Det finns tre entréer till Gamla kyrkogården. I öst och söder finns pargrindar i gjutjärn med klotprydda stolpar och i väst en stiglucka. Det finns även en trappa mitt på och en öppning i sydvästra hörnet på gamla muren som leder in på den gamla delen.

Bild 29 Stiglucka från 1700-talet i västra muren

Bild 30 Grind i östra muren

Den nya delen avgränsas mot söder av en stenmur och terrasserad häck, i väster av en stenmur, i öster av gamla kyrkogårdens mur och i norr av en häck. En pargrind med granitstolpar prydda med urnor utgör entré i söder.

Bild 31 Grind in till nya delen från 1964

Bild 32 Trappa i röd granit mitt på gamla muren

Bild 33 Nya delens mur mot söder

Gravvårdar

Gamla kyrkogården karakteriseras av gravvårdar med gravstenar som omges av grova gravramar och grusyta. Det finns även ett antal gravvårdar med gjutjärnsstaket samt gravhällar från 1600-1700-talen.

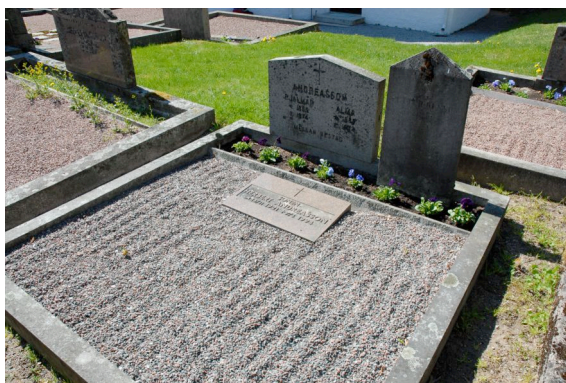

Bild 34 Gravvård med granitram på Gamla kg.

Bild 35 Gravvård med staket på Gamla kg.

Nya kyrkogårdens gravar är låga och omges inte av ramar. Det vanligaste materialet är granit och flertalet har planteringsfält som avgränsas av smala ramar.

Bild 36 Nya kyrkogårdens låga gravvårdar

Planform och gångvägar

Den Gamla kyrkogårdens planform är nästintill rektangulär och gångsystemet består av hårdgjorda gångar med grusyta som delar av kyrkogården. Den nya kyrkogården har också en rektangulär form med ett rundat hörn i nordväst som anpassar sig efter terrängen. Nya kyrkogården inramas av grusgångar.

Bild 37 Grusgång på gamla kyrkogården

Bild 38 Grusgång på nya kyrkogården

Vegetation

Gamla kyrkogården omgärdas av en trädkrans av ett flertal arter i olika åldrar. Bland annat lönn, kastanj, oxel och lind. Vegetationen på den nya kyrkogården består först och främst av tre klippta häckar.

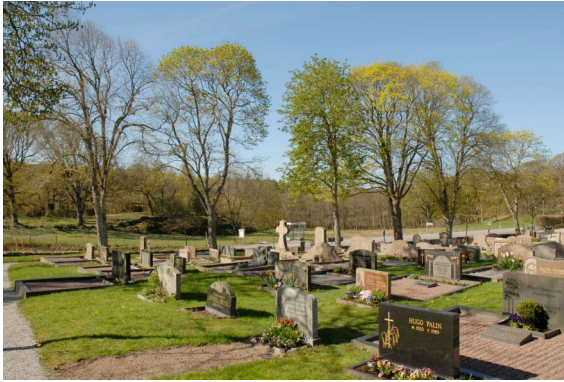

Bild 39 Trädkransen som omger Gamla Kyrkogården

Bild 40 Häck på Nya Kyrkogården

Belysning

Belysningen på kyrkogården består av lyktstolpar med klotformad armatur samt markbelysning som lyser upp kyrkan kvällstid. Över portarna på kyrkan, samt på ett hörn sitter också lyktor av klassiskt snitt.

Bild 41 Belysning på kyrkogården

Bild 42 Markbelysning

Bild 43 Lykta över söderporten

Redskapsplatser

Kyrkogården har två enkla redskapsplatser, en vid östra entrén och en vid gamla delens sydvästra hörn. Vid dessa finns soptunnor, vattenkannor, vattenkran och vaser för snittblommor.

Bild 44 Redskapsplats vid östra muren

Bild 45. Redskapsplats vid södra muren

Byggnader i anslutning till kyrkogården

Församlingshemmet ligger till öster om kyrkogården och byggdes 1980. Till kyrkogården hör även ett bisättningsrum invigt 1968 och en ekonomibyggnad. Bisättningsrummet var tidigare en potatiskällare. Ekonomibyggnaden rymde förut transformator, torrklosett samt verkstad och rum för vaktmästare. Norr om kyrkan finns ett gammalt prästänkesäte som hör till församlingen. Hembygdsföreningen hyr idag lokalen. Det har inte funnits någon prästgård i Hålda, prästen bodde i Solberga.³⁰

Bild 46. Församlingshemmet.

Bild 47 Bisättningsrummet

Bild 48. Prästänkesäte

³⁰ Informant 1 och 2

V. HÅLTA KYRKOGRÅRDS HISTORIK OCH DAGENS KYRKOGRÅRD I SAMMANDRAG

Kyrkogården

Hålda kyrka och kyrkogård ligger vid Marstrandsvägen mellan Kungälv och Marstrand mitt emot Hålda naturreservat. Kyrkan ligger centralt placerad på den gamla kyrkogården och båda anlades troligen på 1100-1200 talet. Kyrkan har byggts om och utvidgats i flera omgångar, koret och tornet tillkom på 1700-talet och kyrkan restaurerades 1896 samt 1947-51.

Gamla kyrkogården har utvidgats vid två tillfällen inom nuvarande murar. Första gången var 1851 åt norr och öst, och vid utvidgningen 1910 flyttades kyrkogårdsmuren ca 15 meter åt söder mot Nya landsvägen. 1910 hade kyrkogården två entréer, en stiglucka och en grind i öster.

Kyrkogården utvidgades med en ny kyrkogård åt väster 1964 och den nya delen består av ett enda kvarter som omges av grusgångar. 1968 byggs en magasinsbyggnad norr om nya kyrkogården om till bisättningsrum och samma år installeras ytterbelysning på kyrkogården.

Gravvårdar

På gamla kyrkogården längs med murarna i norr, väster och öster, står och ligger ett antal gravhällar från 1600-1700-talen. I kyrkans vapenhus finns fyra gravhällar monterade och under koret finns en gravkammare. Trappsteget till kyrkans södra ingång är också en äldre gravhäll.

Det stora antalet gravvårdar på den gamla delen av Hålda kyrkogård härstammar från det sena 1800-talet och från 1900-talet. Detta är till stor del halvhöga eller höga gravvårdar i granit och diabas som omges av grova ramar. Ett antal stenar finns även som är utförda i kalksten. Gravvårdarna är tidstypiska med industriellt framställda stenar. De visar på yrken och verksamheter i socknen och vittnar om socknens historia.

På Nya kyrkogården är vårdarna låga och gravarna har inte ramar. Ytorna är gräsbevuxna.

VI. KULTURHISTORISK KARAKTÄRISERING – HÅLTA KYRKOGRÅRD

Kyrkogården som helhet

Hålda Gamla kyrkogård har ett stort lokalhistoriskt värde då den speglar socknens historia. Kyrkogården speglar dess invånare och socknens viktigare verksamhetsgrenar. Gravstenar på kyrkogården visar yrkestitlar som till stor del är kopplade till jordbruket eller till den agrara småindustrin. Som exempel kan nämnas hemmansägaren och lantbrukare. Gamla kyrkogården är utvidgad i två omgångar men har ändå behållit den ursprungliga karaktären av äldre sockenkyrkogård.

Kyrkogårdsmuren med stiglucka från 1700-talet har ändrats vid de äldre utvidgningarna och den nya delen av kyrkogården omgärdas av liknande mur. Den gamla kyrkogårdsmuren med sin stiglucka har ett högt kulturhistoriskt värde och är mycket miljöskapande.

Kyrkogården karaktäriseras av hårdgjorda gångar med grusyta. Den är omgärdad av en mur i natursten och träd som har planterats med några meters avstånd, både gamla och nya. Gångsystemet och trädkransen är mycket viktiga för kyrkogårdens karaktär.

Kyrkan och skolområdet samt prästeänkesätet och församlingshemmet utgör en samlad kyrkomiljö med kulturhistoriska värden.

Nya kyrkogården är en sammanhållen gräsyta med låga vårdar och präglas av en luftig estetik.

Gravvårdar

Gravvårdarna på Hålda gamla kyrkogård härstammar från 1700-talet fram till det sena 1900-talet. Hällarna från tiden innan 1850 har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Hålda kyrkogård har ovanligt många mycket gamla gravvårdar för en liten sockenkyrkogård.

De flesta gravvårdarna på den Gamla kyrkogården är höga eller halvhöga, med grusyta samt gravramar och det dominerande materialet är granit. Det stora antalet gravvårdar härstammar från det sena 1800-talet och från 1900-talet. Emellan dessa växer gräs, på vissa ställen har man dock grusat, antagligen för att underlätta vid underhåll. Gravramarna bidrar starkt till kyrkogårdens karaktär och är viktiga att värna.

Kyrkogården har även tre stora staketinhägnade gravvårdar som inhyser familjer med koppling till socknen. Dessa är av högt kulturhistoriskt och lokalhistoriskt värde.

VII. BEVARANDEPROGRAM - HÅLTA KYRKOGRÅRD

Riktlinjer för kyrkogården som helhet

Följande delar av kyrkogården har bedömts som väsentliga att bevara ur kulturhistorisk synpunkt. I förvaltningen och vid eventuella ändringar av kyrkogården som helhet skall särskild hänsyn tas till följande punkter:

- Kyrkogårdens nuvarande planform och gångsystem bör inte väsentligt ändras. Detta för att bevara och synliggöra kyrkogårdens olika utvidgningsfaser. Eventuell utvidgning bör göras på ett sätt så att den blir lätt avläsbar i framtiden. Eventuella nya gångsystem bör ansluta till kyrkogårdens tidigare gångsystem.
- Kyrkogårdsmuren, en kallmur av natursten, har ett miljöskapande värde och skall bevaras och underhållas. Dess nuvarande sträckning får inte väsentligt ändras eller borttagas.
- Stigluckan har ett högt kulturhistoriskt och miljöskapande värde och skall bevaras och vårdas. Vid renovering och underhåll skall traditionella metoder och material användas.
- Entréer med grindar och grindstolpar samt trappor i anslutning till kyrkogården har stort miljöskapande värde och skall bevaras och underhållas. Vid renovering och underhåll skall material anpassas till det befintliga.
- Kyrkogårdens träd och övrigt växtmaterial skall skötas och underhållas. Trädvårdsplan bör upprättas. Skadat växtmaterial skall så långt som möjligt bytas ut mot ursprunglig eller liknande arter. Vid eventuell förändring av trädkransen av bl.a. lönn, kastanj, oxel, alm och lind krävs tillstånd av Länsstyrelsen.
- Serviceplatser med vattenposter, redskapsställ och sopkärl samt informations-tavlor och belysning skall vid förändring anpassas till kyrkogårdens karaktär. Beträffande materialval, storlek och utformning skall dessa vara neutrala och anpassas till miljön och till de på kyrkogården befintliga material. Samråd med Länsstyrelsen skall ske vid ändring eller komplettering av belysning på kyrkogården.

Riktlinjer för de enskilda delarna och dess gravvårdar

Följande delar av kyrkogården och dess gravvårdar har bedömts som väsentliga att bevara ur kulturhistorisk synpunkt. I förvaltningen och vid eventuella ändringar av de enskilda delarna och dess gravvårdar skall särskild hänsyn tas till följande punkter:

- Vid vård och underhåll av samtliga gravvårdar skall material och teknik anpassas till gravvårdens befintliga utformning och material.
- Omgärdande stenramar eller lämningar/synliga spår av omgärdande stenramar inom gravvårdar bör så långt som möjligt bevaras på befintlig plats. Om ett borttagande av stenram blir aktuellt bör ett övervägande göras mellan kvarterets ursprungliga utseende samt kvarterets helhet och gravrättsinnehavarens möjlighet att vårda gravvården.
- Detaljer i form av medaljonger, järndetaljer, stenklott etc. får inte borttagas från befintlig plats inom gravvårdarna.
- Inskriptioner med gårdsnamn och titlar, vilka ofta har ett lokalthistoriskt värde bör inte tas bort.
- Då det blir aktuellt med planteringslådor inom äldre befintliga stenramar med plantering avskild med en tunnare stenram, bör denna inte tas bort. Då den tunna ramen placerats inom stenramen vid ett senare tillfälle än gravvårdens anläggande eller om ramen inte utgörs av samma material och utformning som gravstenen med omgärdande stenram kan ramen tas bort.
- Gravvårdar i klass 1 får inte avlägsnas från befintlig plats eller ändras utan samråd med länsstyrelsen. Får ej återupplåtas.
- Gravvårdar i klass 2 får inte avlägsnas från befintlig plats eller väsentligt ändras eller återupplåtas samt väsentligt ändras vad gäller omgärdning, utformning, dekor och inskription.
- Gravvårdar i klass 3 bör inte flyttas från befintlig plats och bör inte väsentligt ändras vad gäller utformning, dekor och omgärdning. Ny inskription bör utföras på ett tidstypiskt sätt vad gäller bearbetning. Gravarna får återupplåtas
- Gravvårdar äldre än 1940 får inte borttagas inom gamla kyrkogården utan en värdering av dess kulturhistoriska och miljöskapande värde har gjorts.
- Vid nytillskott av gravvårdar bör detta i första hand ske på befintliga tomma gravplatser. Nya gravvårdar bör anpassas efter närliggande befintliga gravvårdar och kvarterets karaktär vad gäller placering, storlek och materialval.
- Vid omarbetningen av en gravvård bör man ta särskild hänsyn till gravvårdens utformning vad gäller omgärdning, detaljer och dekor. Stenens inskription bör om möjligt bevaras t.ex. genom att stenen vänds eller att inskriptionen täcks med en metallplatta med ny inskription.

Kategorisering av gravvårdar

Kyrkogårdens gravvårdar speglar genom utformning och inskription olika formvariationer och stilideal men även kyrkogårdens historiska utveckling och bygdens historia. För att i en framtida förvaltning kunna bevara dessa egenskaper och möjliggöra för kyrkogårdens utveckling bl.a. genom nya gravvårdar är det av vikt att man följer den klassificering av gravvårdar som gjorts vid den kulturhistoriska inventeringen.

Kategoriserade gravvårdar i sammandrag

Under den kulturhistoriska inventeringen inventerades 43 st. gravrätter varav 15 st. tillfördes klass 1, 7 st. tillfördes klass 2 och 21 st. tillfördes klass 3. På gravkartan nedan redovisas dessa gravvårdar.

Kategorier/Övriga	Antal gravvårdar i respektive klass
Totalt antal gravar på Hålda k:g Våren 2007	1109 st.
Totalt inventerade gravvårdar under kulturhistorisk inventering	43 st.
Klass 1	15 st.
Klass 2	7 st.
Klass 3	21 st.

Tabell 1. Klassificerade gravvårdar, Hålda kyrkogård.

Gravkarta med kategoriserade gravvårdar

Gravkarta nedan visar klassificeringen av gravvårdar på Hålda kyrkogård. Rödmarkerade gravvårdar tillhör kategori 1, blåmarkerade gravvårdar tillhör kategori 2 och grönmarkerade gravvårdar tillhör kategori 3.

Bild 49. Klassificerade gravvårdar Hålda gamla kyrkogård.

Riktlinjer för varje enskilt kvarter och dess gravvårdar

Gamla kyrkogården

Kulturhistorisk bedömning av gamla kyrkogården

Håltas gamla kyrkogård omger kyrkan. Här finns ett antal gravhällar från 1600-1700-talet längs med muren och i kyrkans vapenhus. De flesta gravvårdarna är från det sena 1800-talet och fram till slutet av 1900-talet. En del av kyrkogårdens karaktär består av det stora antalet gravramar. Detta är en viktig karaktär att ta vara på. Soluret mitt på kyrkogården har en miljöskapande och sockenhistorisk betydelse och skall underhållas.

Utöver de generella reglerna rekommenderas därför följande:

- De gamla gravvårdarna längs med murarna är skyddade enligt Kulturminneslagen. Inga ändringar får göras utan samråd med länsstyrelsen.
- Äldre gravvårdar än 1940 bör ej borttagas.
- Nya gravvårdar skall placeras i riktning så som de befintliga gravvårdarna.

Kategori 1: Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

Till kategori 1 hör de 15 gravhällar från 1600-1700-talet som är placerade vid kyrkogårdens murar och i kyrkans vapenhus. De har tidstypisk dekor och text och berättar om socknens invånare på 1700-talet.

Kategori 2: Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Nr 32

Större grav med grov granitram, sirligt gjutjärnsstaket, grusad yta och en häll i röd granit med minnesskrift. Tredelad stående gravsten i röd granit med avsmalnande form och mjukt rundat avslut. Tidstypisk utformning för det sena 1800-talet och familjegrav med koppling till socknens historia.

Nr 33

Gravvård med tumba och gjutjärnsstaket. Tidstypisk för det sena 1800-talet, ovanlig på kyrkogården och familjegrav med koppling till socknens historia.

Nr 83

Stående kalkstenscors på profilerad sockel med fint huggen text. Ovanlig på kyrkogården både i utformning och material. Tidstypisk för det sena 1800-talet.

Nr 88

Grav med grov välvd stenram, markerade hörnen med klot i framkant och urnor i bakkant. Tredelad sten som är avsmalnande mot pyramidformat avslut. Framsidan på de två övre delarna är polerad, kors utgör dekor. Tidstypisk för det sena 1800-talet samt ovanlig på kyrkogården. Miljöskapande

Nr 115

Hög, mkt grov, obelisk i ljus granit med fint huggna ytor. Texten är huggen och ifylld med svart färg. Grov gravram i granit med monterat gjutjärnsstaket. En av de största gravvårdarna på kyrkogården. Tidstypisk i utformning för det sena 1800-talet och miljöskapande med sin placering i den nordöstra delen av kyrkogården

Nr 149

Grav med grov granitram som är rundad och har fyrkantiga hörn. Vården är en stående sten i ett stycke röd granit med blankpolerad framsida. Gravstenen har mjukt rundat avslut och växtdekor. Tidstypisk gravvård för 1900-talets första hälft.

Nr 199

Tredelad stående gravsten, granitsocklar med litet kors i vit marmor. Tidstypisk och ovanlig på kyrkogården.

Kategori 3: Representativa eller miljöskapande gravvårdar

Nr. 53

Gravvård med gravram i diabas och tre stående gravstenar. Mittstenen som är den ursprungliga är tillverkad i kalksten med ett sadelavslut och huggen text. De andra två gravstenarna som flankerar mittenstenen är tvådelade, tillverkade i diabas med sadelavslut och har växtdekor samt stjärna. Ytan är täckt av grus men har även ett antal skifferplattor som leder fram till mittstenen. Familjegrav med många generationer och tidstypiska gravvårdar för det sena 1800-talet fram till 1900-talets mitt. Kalkstens- gravvården är ovanlig på kyrkogården

Nr 57

Gravvård med gjuten cementram och två gravstenar. Gravsten till höger står på fint huggen sockel, är av granit och baksidan är mycket grovt huggen. Framsidan är polerad och texten huggen, ett kors i marmor som suttit på ovansidan har placerats bredvid. Den andra gravstenen är en låg pulpetsten i grå granit med polerad yta och huggen text. Tidstypiska gravstenar för det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. Den gjutna gravramen från 1917 är mycket ovanlig och marmor är ett ovanligt material på kyrkogården.

Nr 58

Gravvård med finslipad granitram och två stående gravstenar samt en platta. Ursprunglig sten placerad till höger i kalksten med sadelavslut och huggen text. Gravsten till vänster i granit med flackt sadelavslut, stenen är placerad på ramen, texten är blåstrad och ett kors är enda dekor. Gravsten i kalksten är tidstypisk för 1860-1890-tal, den är också ovanlig på kyrkogården. Övriga delar av gravvård representerar standard på 1970-talet.

Nr 60

Grav med grov gravram och liggande häll i mkt grov granit. Den stående helt polerade stenen av röd granit har avsmalnande form mot sadelavslut samt huggen text. En tidstypisk gravvård från tiden runt sekelskiftet 1900. Påkostad med sin polerade sten och täckta grav.

Nr 84

Grav med grov, välvd gravram med markerade hörnen. Stående, rak, sten i flera delar. En tidstypisk gravvård för det tidiga 1900-talet. Ovanlig på kyrkogården.

Nr 85

Grav med grov stenram och pulpetformad upphöjning med text. En tidstypisk gravvård för det tidiga 1900-talet. Vanlig i olika varianter på kyrkogården och en bra representant för dessa.

Nr 87

Hög diabassten på sockel, asymmetriskt avslut. Polerad framsida med huggen text och korsdekor. Senare tillkommen stenram i röd polerad granit. En tidstypisk gravvård för det tidiga 1900-talet. Dessa gravvårdar är mycket vanliga men inte så vanlig på denna kyrkogården. Miljöskapande.

Nr 90

Grav med tunn, stående gravsten i grå polerad granit. Framsidan på sten och sockel är polerade, texten huggen och ett kors utgör dekor. En tidstypisk gravvård från tiden runt sekelskiftet 1900.

Nr 91

Grav med grov stenram i välvd form och text huggen i fotända. En tidstypisk gravvård för det tidiga 1900-talet. Vanlig i olika varianter på kyrkogården och en bra representant för dessa.

Nr 100

Grov gravram med markerade hörnen och sten som står med ram som sockel. Stenen är mkt grov med segmentbågsform. Nedhugget textfält med utsparad text. En tidstypisk gravvård för tiden 1900-1930-tal. En god representant för dessa gravvårdar som är vanliga på kyrkogården.

Nr 121

Grav med grov, rundad granitram och pulpetformad upphöjning med text. Grav som är ovanlig på kyrkogården i sin utformning.

Nr 131

Grov granitram som ansluter till stående gravsten i ett stycke med rak form och rundat avslut. Gott exempel på återanvändning av gravvård.

Nr 157

Grov blankpolerad röd granitram. Pulpetformad gravsten i svart diabas, blankpolerat fält med inskription. Grav vars utformning är ovanlig på kyrkogården.

Nr 158

Rak gravsten i diabas på granitsockel, blankpolerad rektangulär yta med inskription med uthuggen repdekor. Tidstypisk för 1920-talet.

Nr 159

Grav med grov rundad granitram och kvadratiska hörn. Gravsten i diabas på granitsockel och med blankpolerad framsida. Tidstypisk för det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet

Nr 177

Grav med grov kantig granitram och grusyta. Vården är en tredelad gravsten på låg granitsockel. Övre delen är en obelisk i röd granit. Nedre del med inskription är blankpolerad. Grav som har tidstypisk utformning för det sena 1800-talet samt tidiga 1900-talet.

Nr 189

Grov granitram, tredelad gravsten som smalnar av mot sadeltaksavslut. Övre del i diabas på granitsockel. Grusyta med två gravplattor i putsad diabas med guldtext, på höger och vänster sida. Grav med tidstypisk utformning för tiden runt sekelskiftet 1900.

Nr 258

Grav med kraftig ram i diabas och gravsten med blankpolerad yta som är dekorerad med ett uthugget kors. En grav med tidstypisk utformning för 1910-talet som är ovanlig på kyrkogården.

Nr 274

Grov granitram, dekorerad med festonger vid basen på var sida om gravstenen. Yta täckt av ljust grus. Gravsten i granit med infällt diabasfält och sadeltaksavslut dekorerat med stjärna. Gravstensytan är blankpolerad med matta inskriptionsfält. Tidstypisk gravvård för det sena 1800-talet.

Nr 318

Grav med mycket grov granitram och grusyta. Vården är en korsformad gravsten i granit. Mycket ovanlig på kyrkogården och miljöskapande.

Nr 335

Grav med granitram och grusyta som nu är gräsbevuxen. Gravsten i röd granit med blankpolerad framsida och flackt sadelavslut. Tidstypisk grav för det tidiga 1900-talet.

Nya kyrkogården

Kulturhistorisk bedömning av nya kyrkogården

Den nya delen av Hålda kyrkogård är en nyare utvidgning som ännu inte nyttjas till fullo. Den karakteriseras av öppna ytor som omgärdas av grusgångar. Gravarna saknar ramar och vårdarna är låga.

Utöver de generella rekommendationernas därför följande:

- Vegetationen är planerad för att ge rumslighet för kvarteret och bör bibehållas så som den planerades.

LITTERATUR OCH KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Informanter

Informant 1.

Uno Larsson, Intervju 30/7 2007.

Uno har varit aktiv i kyrkorådet i 30 år och vikarierade 1968-1969 som kyrkvaktmästare. Han är uppvuxen i Hålda.

Informant 2.

John Eriksson, Intervju 30/7 2007.

John har varit aktiv i kyrkorådet och är numer suppleant. John är uppvuxen i Hålda.

Informant 3.

Barbro Svensson, kyrkokamrer, Mailkontakt 11/6 2007

Arkivmaterial

För Hålda kyrka och kyrkogård finns tyvärr mycket lite arkivmaterial vilket syns i historiken.

Antikvariskt topografiskt arkiv (ATA), Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Kungliga byggnadsstyrelsens handlingar rörande Hålda kyrka samt kyrkogård.

Riksantikvarieämbetets handlingar rörande Hålda församling

Tidningsklipp rörande Hålda kyrka samt kyrkogård

Ritningar föreställande Hålda kyrka samt kyrkogård

Fotografi föreställande Hålda kyrkogård

Hålda kyrkoarkiv, Solberga Pastorat:

Hålda Ola: 1 Kyrkan

Hålda Olb: Kyrkogården

Landsarkivet, Göteborg

Hålda kyrkoarkiv

Kartor

Kartor över Hålda kyrkogård

Solberga kyrkliga samfällighets arkiv

Historiska kartor.

Lantmäteriets arkiv i Gävle, www.lantmateriet.se

Fotografier och illustrationer:

Riksantikvarieämbetets bildarkiv.

Övriga otryckta källor

Bebyggelseregistret/RAÄ:

http://www.bebyggelseregistret.raa.se/byggnad_hist.asp?id=549639&inv=775&depth=7

Eriksson, Sven (2004) *Rafstedt på Gullbringa*

Inventariebok för Hålda kyrka, Hålda kyrkoarkiv

Hoberg, B. (1985, 1990) *Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser*. Arbetshandling 1985-03-18, 1990-01-12. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Kyrkoberskrivning Hålda kyrka.

Kungälv skola:

<http://www.skola.kungalv.se/halta/>

Strandberg Ann-Charlotte m fl. (2002) *Kulturmiljövårdens bebyggelseregister*. Hallands läns museer

Svenska kyrkan:

<http://www.svenskakyrkan.se/solberga/halta.htm>

Tryckta källor

Artiklar

Litteratur

Axelsson, J. (1983) *Kungälv och Inland vid havet*. Solberga Hembygdsförening

Bucht, E. m.fl. (1992) *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Stad & Land, Movium/inst. för landskapsplanering, nr.103/1992.

CGK, Centrala Gravvårdskommittén. (1989) *Gravvårdar. Allmänna råd för bevarande och återanvändning*. Stockholm.

Dalby, F. (1999) *De heliga tecknens hemlighet: om symboler och attribut*. Verbum, Stockholm.

Fajersson, M. (1993) *Gravstenar – en spegling av samhället*. Examensuppsats vid Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet. Göteborg.

Jansén, M. (1998) *Kyrkogården ett viktigt kulturarv! En diskussion kring kulturvården på svenska kyrkogårdar*. Examensarbete vid Institutionen för Kulturvård. Göteborgs universitet. Göteborg.

Holmbergs A. E (1867) *Bohusläns historia och beskrifning*, 2:a upplagan, Örebro

Kyrkogårdens form och miljö. (1991) Boverket, Riksantikvarieämbetet m fl. Stockholm.

Nilsson, L. H (1962) *Hålda, Solberga och Jörlanda kyrkor*, Häfte 95 av Sveriges kyrkors konsthist. inventarium. Stockholm

Wiklander, T. (1988) *Kyrkogårdsarkitektur*. I:Kyrkogårdsförvaltning i utveckling. SKKS:s handboksserie.

Lagstiftning

Begravningslag. (1990) Svensk författningssamling SFS 1990:1144.

Förordning om kulturminnen m.m. (1988) Svensk författningssamling 1988:1188.

Lag om kulturminnen m.m. (1988) Svensk författningssamling SFS 1988:950.

Miljöbalk (1998) Svensk författningssamling SFS 1998:808.

Plan- och bygglag. (1987) Svensk författningssamling SFS 1987:10.

Förordning om ändring i naturvårdsförordningen. (1993) Svensk författningssamling SFS

BILDER

Bildförteckning

Bild 1	Karta Kungälv kommun
Bild 2	Foto 2007, Rafstedts familjegrav på Hålda kyrkogård
Bild 3	Foto 1919 Hålda kyrka, Kulturmiljöbild - Riksantikvarieämbetet
Bild 4	Foto 1951 utgrävning av kyrkan, Uno Larsson
Bild 5	Foto 1951 kistor i gravkammare under kyrkans kor, Uno Larsson
Bild 6	Foto 1946 Hålda kyrka, Kulturmiljöbild
Bild 7	Foto 1956 Hålda kyrka, Kulturmiljöbild
Bild 8	Foto 1946 Hålda kyrka, Kulturmiljöbild
Bild 9	Foto 2006 Hålda kyrka
Bild 10	Hålda kyrkorum tidigt 1900-tal, Uno Larsson
Bild 11	Hålda kyrkorum 2007
Bild 12	Utvidgningskarta 1910, Solberga Samfällighets arkiv
Bild 13	Foto kyrkogården tidigt 1900-tal, Kulturmiljöbild
Bild 14	Foto kyrkogården före utvidgningen 1905, Uno Larsson
Bild 15	Foto 2007 Solur på Hålda kyrkogård
Bild 16	Ekonomisk karta 1934, Lantmäteriet
Bild 17	Foto 1946 Kyrka och kyrkogården från väst, Kulturmiljöbild
Bild 18	Ritning, 1960, förslag till utvidgning, Solberga Samfällighets arkiv
Bild 19	Ritning 1964, Utvidgningen, Solberga Samfällighets arkiv
Bild 20	Foto 2007, Nya kyrkogården
Bild 21	Foto 1946, Magasinsbyggnaden från väst, Kulturmiljöbild
Bild 22	Ritning 1968, Bisättningsrum, Solberga Samfällighets arkiv
Bild 23	Plankarta över utvidgningsfaser
Bild 24	Foto Hålda kyrka 2007
Bild 25	Foto Gamla kyrkogården 2007
Bild 26	Foto Gamla kyrkogården, 1700-tals hällar, 2006
Bild 27	Foto Nya kyrkogården 2007
Bild 28	Foto Nya kyrkogården 2007
Bild 29	Foto 2007, Stiglucka från 1700-talet i västra gamla muren
Bild 30	Foto 2007, Grind i östra muren
Bild 31	Foto 2007, Grind Nya kyrkogården
Bild 32	Foto 2007, Trappa i gamla muren
Bild 33	Foto 2007, Nya delens mur mot söder
Bild 34	Foto 2007, gravvård med granitram på Gamla kyrkogården
Bild 35	Foto 2007, gravvård med staket på gamla delen
Bild 36	Foto 2007, Nya kyrkogården
Bild 37	Foto 2007, grusgång på Gamla kyrkogården
Bild 38	Foto 2007, Grusgång Nya kyrkogården
Bild 39	Foto 2007, Trädkrans Gamla kyrkogården
Bild 40	Foto 2007, Häck Nya kyrkogården
Bild 41	Foto 2007, Exempel på belysningsarmaturer på kyrkogården
Bild 42	Foto 2007, markbelysning vid kyrkan
Bild 43	Foto 2007, Lykta över söderporten på kyrkogården
Bild 44	Foto 2007, redskapsplats vid östra muren
Bild 45	Foto 2007, redskapsplats vid södra muren
Bild 46	Foto 2006, församlingshemmet nordost om kyrkogården
Bild 47	Foto 2007, Bisättningsrummet
Bild 48	Foto 2007, Prästänkesäte
Bild 49	Översiktsplan klassificerade gravvårdar
Bild 41	Tabell1 Klassificerade gravvårdar, Hålda kyrkogård

BILAGOR

Bilaga 1. Inventeringsblankett: Översiktlig inventering av kyrkogården

HÅLTA FÖRSAMLING KULTURHISTORISK INVENTERING AV HÅLTA KYRKOGRÅRD

INVENTERAT AV:

DATUM:

FOTO:

ORIGINALMATERIAL:

LÄN:

KOMMUN:

FASTIGHET:

STIFT:

FÖRSAMLING:

KYRKOGRÅRD:

ÖVRIGT:

HISTORIK

ANLÄGGNINGSÅR:

UTVIDGNINGSÅR:

FÖRÄNDRINGAR:

BYGGNADER:

FORNLÄMNINGAR:

ÖVRIGT:

KÄLLOR

KARTOR:

LITTERATUR:

ÖVRIGA KÄLLOR

ARKIV:

INFORMANTER:

BESKRIVNING

OMGIVNING:

BYGGNADER I ANSLUTNING TILL KYRKOGRÅRDEN:

OMGÄRDNING:

INGÅNGAR:

VEGETATION:

KVARTERSINDELNING OCH GRAVVÅRDAR:

PLANFORM OCH GÅNGSYSTEM:

REDSKAPSPLATSER OCH VATTENPLATSER:

BELYSNING:

BÄNKAR:

MARKFÖRHÅLLANDEN:

BEFINTLIGT SKICK / SKADOR

KYRKOGRÅRDENS SKICK/ALLMÄN SKADEBILD:

OMGÄRDNING:

INGÅNGAR:

VEGETATION:

GÅNGSYSTEM:

BYGGNADER:

NUTIDA PRÄGEL

FORNLÄMNINGAR

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

GRAVKARTA

Bilaga 2. Inventeringsblankett: Kvartersinventering

KULTURHISTORISK INVENTERING AV HÅLTA KYRKOÅRD KVARTERSINVENTERING

INVENTERAT AV:
DATUM:

FOTO:
ORIGINALMATERIAL:

KYRKOÅRD:
KVARTER:

BESKRIVNING

OMGIVNING:

OMGÄRDNING:

INGÅNGAR:

VEGETATION:

PLANFORM OCH GÅNGSYSTEM:

GRAVVÅRDAR

BYGGNADER:

FORNLÄMNINGAR

BEFINTLIGT SKICK

OMGÄRDNING

GÅNGAR

VEGETATION

GRAVVÅRDAR

ÖVRIGT

NUTIDA PRÄGEL OCH GRAVVÅRDSTYPER

GRAVVÅRDSTYPER:

GENOMGÅENDE MATERIAL:

ÖVRIGT:

KULTURHISTORISK BEDÖMNING I FÄLT

KARTA

Bilaga 3. Inventeringsblankett: Selektiv gravvårdsinventering

Solberga Pastorat

KULTURHISTORISK INVENTERING AV HÅLTA KYRKOGRÅRD GRAVANORDNINGAR

INVENTERAT AV:
DATUM:

FOTO:

LÄN:
FASTIGHET:
KYRKOGRÅRD:
KVARTER:
FÄLT:
GRAVNUMMER:
KATEGORI:

TIDSPERIOD:

OMGÄRDNING	YTA	STÅENDE GRAVVÅRD
_____STENRAM	_____FLIS	STEN _____
_____STAKET	_____SAND	JÄRN _____
_____KEDJOR	_____GRÄS	TRÄ _____
_____HÄCK	_____HÄLL	INSKR. PLATTA JÄRN _____
_____ANNAT	_____LOCK	LIGGANDE GRAVVÅRD
	_____KULLE	STEN _____
	_____PLATTOR	JÄRN _____
	_____GRUS	TRÄ _____

BESKRIVNING

GRAVVÅRDENS MÅTT

VEGETATION

ÖVRIGA GRAVSTENAR INOM GRAVVÅRDEN

INSKRIFTION

SKADOR

BEFINTLIGT SKICK/ALLMÄN SKADEBILD:

_____ SÄTTNING

_____ MOSSA

_____ LAV

_____ ROST

_____ VITTRING

_____ FLAGNING

_____ SPRICKOR

_____ ANNAT:

KULTURHISTORISK BEDÖMNING I FÄLT

SKISS/BILD